

Рябчинська О. П.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЯК ПІДСТАВА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу фактичної підстави кримінально-правової кваліфікації. Розглянуто вигоди щодо встановлення та оцінки фактичних обставин кримінального правопорушення та їх значення для процесу кримінально-правової кваліфікації.

Ключові слова: фактичні обставини, кримінальне провадження, кримінально-правова кваліфікація, основна підстава, фактична підстава.

Постановка проблеми. У теорії кримінального права основну підставу кримінально-правової кваліфікації поділяють на фактичну та нормативну. Традиційно гострий науковий інтерес становить питання визначення основної нормативної підстави кваліфікації (Є.В. Благов, Ф.Г. Бурчак, Л.Д. Гаухман, М.І. Горелік, М.Й. Коржанський, В.Н. Кудрявцев, В.О. Навроцький, С.А. Тарарухин, П.Л. Фріс та інші), підходи щодо визнання якої різняться. Водночас питання визначення фактичної підстави кримінально-правової кваліфікації також є важливим, адже встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння й ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою, якому передують встановлення й оцінка фактичних обставин, що характеризують діяння, обумовлюють правильне застосування кримінального закону. Вибір правової норми як стадія кримінально-правової кваліфікації включає також й етап впорядкування (систематизації) зібраних фактичних даних (В.О. Навроцький) [1, с. 19–20], а отже, належне встановлення фактичної підстави здійснення кримінально-правової кваліфікації (кваліфікації злочинів, правової кваліфікації кримінального правопорушення) має істотне значення для здійснення цього процесу відповідно до закону та отримання правильного результату у вигляді належної кримінально-правової оцінки суспільно-небезпечно-го діяння.

Фактичною підставою кваліфікації злочину в теорії кримінального права визнають обставини справи, які мають кримінально-правове значення (юридично значущі ознаки злочину) [2, с. 44–45]; фактичні обставини, які підлягають правовій оцінці, співставляються з правовою нормою, інформація про які стала відома відповідним органам та одержана ними в законному порядку [3, с. 16]. При цьому вказані ознаки відображуються, по-перше, у їх конкретному прояві в дійсності, зокрема в реальних умовах життя з деталізацією місця, часу та інших обставин; по-друге, не ізольовано від інших фактичних обставин, а в поєднанні з ними; по-третє, у джерелах доказів (показах свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, висновках експертів, речових доказах, протоколах слідчих та судових дій та інших), переважна більшість яких самі по собі є суб'єктивним відображенням фактичних ознак вчиненого й інших обставин, так чи інакше пов'язаних із вчиненням [4, с. 18].

Науковцями розглянуто окремі проблемні питання правової кваліфікації кримінального правопорушення на підставі норм

Кримінального кодексу України (далі – КК України) та Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) в умовах дії нового КПК. Увагу було акцентовано переважно наявності прогалів законодавчої техніки під час формулювання понять, що позначають відповідне кримінально-правове оцінювання, обґрунтування необхідності узгодження відповідного понятійного апарату [5]. Однак аналіз вимог кримінального процесуального законодавства щодо встановлення та оцінки фактичних обставин кримінального правопорушення в аспекті їх визнання формальною підставою кримінально-правової кваліфікації, а відтак і правильного застосування кримінального закону є також доцільним і необхідним.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кримінальному провадженні фактична підстава відображується у фабулі справи, яка містить вказівку на вчинення певною особою кримінально-караного суспільно небезпечного діяння, що потягло вказані в законі наслідки чи створило загрозу їх заподіяння і безпосереднім чином пов'язано з підставою обвинувачення в процесуальному аспекті. Остання розуміється як наявність достатніх доказів, які вказують на вчинення певною особою діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Кожна з фактичних ознак має бути доведена як на досудовому слідстві, так і в суді з дотриманням норм процесуального законодавства.

У чинному КПК України вживаються поняття *фактичні обставини кримінального провадження* та *фактичні обставини кримінального правопорушення*, проте чіткого визначення цих понять та кола обставин, що до них входить, закон не містить, а отже, подальше з'ясування законодавчої онтології цих термінів може бути здійснене шляхом аналізу відповідних положень норм КПК.

У ст. 91 викладено перелік обставин, що належать до предмета доказування в кримінальному провадженні, як сукупності фактів та обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове, цивільно-правове кримінальне процесуальне значення та є необхідними й достатніми фактичними обставинами справи для вирішення кримінального провадження по суті. Фактично в цій нормі мова йде про обставини, які вказують на наявність або відсутність у досліджуваному діянні складу злочину (чи кримінального правопорушення), що впливають на кримінально-правову кваліфікацію (правову оцінку кримінального правопорушення), визначення виду та міри покарання, підстав звільнення від кримінальної відповідальності або є підставами для закриття кримінального провадження.

Отримання та оцінка вказаних даних детально регламентовані в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України в Главі 4 «Докази і доказування». Відповідно до ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність та відсутність фактів та обставин, що ма-

ють значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Проте фахівці акцентують увагу на тому, що законодавче поєднання в контексті ст. 84 фактів з обставинами ставить перед сторонами кримінального провадження складну проблему, оскільки в тексті КПК України не надаються відмінності або однозначні співвідношення між *фактами й обставинами*. Отже, зміст ч. 1 ст. 84 КПК України потребує або загальновизнаного наукового обґрунтованого доктринального тлумачення, або нормативного роз'яснення щодо відносин, які охоплюються означеним складеним терміном [6, с. 36].

Фахівці вказують, що використання терміну *фактичні обставини* в КПК України не є систематичним. Так, вивчення змісту окремих статей, у яких використовується цей термін (ст. ст. 184, 190, 196, 200, 214, 234, 244, 248, 258, 277, 287, 295, 291), свідчить про те, що зворот *виклад фактичних обставин* використовується не системно, а лише як звичайний мовний засіб, синонімічна еквівалентна, насамперед заміна звороту *виклад обставин*, а також іншим зворотам, наприклад, таким, як посилання на докази, що обґрунтовують ці обставини (ст. 196 КПК України), або посилання на докази, якими обґрунтовується підозра [6, с. 38.]

Системне тлумачення змісту окремих кримінально-процесуальних норм, зокрема ст. 84, 91, 411 КПК України, дозволяє говорити, що такі фактичні обставини нерозривно пов'язані з поняттям доказів. Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними ж джерелами доказів визнаються показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Наразі в кримінально-процесуальній науці зустрічаються уточненні відповідно до чинного КПК України поняття фактичних обставин кримінального провадження як такі, що встановлюються судом першої інстанції під час судового розгляду, являють собою сукупність фактичних даних, що характеризують обставини діяння, яке є предметом судового розгляду, а також систему доказів, наданих суду та досліджених ним на підтвердження наявності чи відсутності таких обставин [7, с. 210].

За сучасних умов кваліфікація злочинів (кримінальних правопорушень), а отже, й оцінка фактичних обставин вчиненого діяння, здійснюється практично на всіх основних стадіях кримінального провадження. На стадії досудового розслідування вона має місце: 1) під час внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення (злочин) до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) повідомлення про підозру та під час складання обвинувального акта. На судовому провадженні кваліфікація здійснюється під час судового розгляду й ухвалення судового рішення за його результатами в суді першої інстанції, а також під час перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку Верховним Судом України та під час перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами. Отже, розглянемо процесуальні вимоги щодо встановлення фактичної підстави кримінально-правової кваліфікації на вказаних етапах.

Так, відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 214 КПК України до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться серед інших відомостей і короткий *виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення*, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела.

У п. 6 ч. 2 ст. 277 КПК України (зміст письмового повідомлення про підозру) вказується, що до кола *фактичних обставин кримінального правопорушення*, у вчиненні якого підозрюється

особа, обов'язково входять час, місце його вчинення, а також інші суттєві обставини, відомі на момент повідомлення про підозру. Співставлення вказаного припису з положеннями п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України дозволяють визнати низку обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, саме фактичними обставинами кримінального правопорушення, які безпосередньо впливають на кримінально-правову оцінку діяння. Зазначеними обставинами є такі: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Інші, перелічені в ст. 91 КПК України обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, впливають на визначення кримінально-правових наслідків вчиненого суспільно-небезпечного діяння (зокрема, на вибір заходу кримінально-правового характеру) або ж мають цивільно-правове значення.

Під час судового розгляду справи прокурор, проголошуючи обвинувальний акт, *викладає фактичні обставини кримінального правопорушення*, які він вважає встановленими, правової кваліфікації кримінального правопорушення з посиланням на положення закону й статті (частини статті) відповідного закону про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення, наявності обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання [8, с. 19–39].

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 409 Кримінального процесуального кодексу України неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність визнається самостійною й достатньою підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції, яка вказує на незаконність або ж необґрунтованість вироку або ухвали суду першої інстанції. Таке неправильне застосування матеріального закону про кримінальну відповідальність може бути наслідком визнання певних доказів, якими підтверджується (обґрунтовується) здійснена кваліфікація, недопустимими, недостовірними чи неналежними. Самостійною та достатньою кримінально-процесуальною підставою для зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення (злочину) визнається також встановлення нових фактичних даних (обставин вчинення діяння) [9, с. 18].

Підстави та порядок зміни кримінально-правової кваліфікації внаслідок зміни фактичних обставин провадження регламентовано в низці норм КПК України. Зокрема, ідеться про можливість зміни кваліфікації під час розгляду справи по суті в суді першої, апеляційної та касаційної інстанції.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 338 КПК України з метою зміни правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення прокурор має право змінити обвинувачення, якщо під час судового розгляду справи встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа.

У ст. 404 КПК України визначені межі перегляду судом апеляційної інстанції справ, а також обов'язок щодо повторного дослідження обставин, встановлених під час кримінального провадження, за умови, якщо вони досліджені судом першої інстанції неповністю або з порушеннями. Неповнота або порушення під час дослідження обставин судом першої інстанції, на які можуть посылатися учасники судового провадження, полягають у поверховій їх оцінці, помилках або плутанині у фактичних обставинах [10, с. 208]. Певною гарантією забезпечення належного дослідження обставин, що є фактичними обстави-

нами провадження, можна визнати ст. 409 КПК України, яка визначає підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції. Зокрема, такими підставами є неповнота судового розгляду та невідповідність висновків суду, викладеним у судовому рішенні, фактичним обставинам справи (п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 409 КПК України). Неповнота судового розгляду полягає в нез'ясуванні або неналежному з'ясуванні всіх істотних обставин провадження, а також у недостатності доказів або їх поверховому дослідженні. Такими, що мають істотне значення, обставини визнаються в разі, якщо їх встановлення безпосередньо впливає на ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, а також на кваліфікацію злочину (правову оцінку кримінального правопорушення). Невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження, яка констатується у випадках, зазначених у п. п. 1–4 ч. 1 ст. 411 КПК України, може призвести до скасування чи зміни зазначених підстав лише в разі, якщо така невідповідність вплинула чи могла вплинути на вирішення питання про винуватість або невинуватість обвинуваченого, неправильність застосування закону України про кримінальну відповідальність, на визначення міри покарання або застосування заходів медичного чи виховного характеру.

Відповідно до ст. 433 КПК України суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин. Під час касаційного розгляду колегія суддів перевіряє, чи правильно застосовано судами першої та апеляційної інстанції норми матеріального права під час встановлення фактичних обставин справи, чи правильно ними було надано правову оцінку цих обставин. Якщо колегія суддів суду касаційної інстанції під час перевірки оскаржуваного судового рішення дійде висновку, що суд, який постановив рішення, неправильно застосував норму матеріального права або надав правову оцінку встановленим обставинам справи, вона вправі змінити оскаржуване судові рішення. У разі, якщо буде встановлено, що судами першої або апеляційної інстанції неповно встановлені фактичні обставини кримінального провадження, які мають значення для прийняття законного та обґрунтованого рішення, суд касаційної інстанції скасовує судові рішення та направляє матеріали кримінального провадження для проведення нового судового розгляду.

Верховний Суд України, вирішуючи питання по суті з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно-небезпечних діянь, повинен насамперед з'ясувати, чи фактичні обставини, щодо яких ухвалені порівнювальні рішення та обставини діянь, інкримінованих особам, подібні між собою та встановити за якими саме ознаками (суб'єктом злочину, предметом, способом діяння, мотив, мета тощо).

Висновки. Отже, уточнюючи запропоноване в кримінально-правовій літературі розуміння формальної підстави кримінально-правової кваліфікації з урахуванням положень чинного КПК України, зазначимо, що такою підставою наразі визнається коло фактичних обставин кримінального правопорушення. До кола фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється (обвинувачується) особа, обов'язково входять час, місце його вчинення, а також інші суттєві обставини, які стали відомі слідчому, прокурору, слідчому судді і суду.

Такими, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні та безпосередньо впливають на кримінально-правову оцінку діяння, є такі обставини кримінального правопорушен-

ня: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Література:

1. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : [навч. посіб.] / В.О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
2. Теорія кваліфікації злочинів : [підручник] / за заг. ред. В.І. Шакуна. – 5-те вид., перероб. – К. : Алерта, 2013. – 320 с.
3. Хряпінський П.В. Кримінальна правотворчість (теорія кваліфікації злочинів) : [навч. посіб.] / автор-упорядн.: П.В. Хряпінський. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2011. – 302 с.
4. Гаухман Л.Д. Кваліфікація преступлений: закон, теорія, практика / Л.Д. Гаухман. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.
5. Савченко А.В. Щодо питання про правову кваліфікацію кримінального правопорушення / А.В. Савченко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 50–55.
6. Великанов С.В. Інтерпретація терміну «факти та обставини» в контексті статті 84 Кримінального процесуального кодексу / С.В. Великанов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2012. – Вип. 12. – С. 34–43.
7. Котубей І.І. Фактичні обставини кримінального провадження та їх встановлення судом першої інстанції / І.І. Котубей // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2014. – №7. – С. 208–211.
8. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України від 5 жовтня 2012 р. № 223-1446/0/4-12 // Часопис цивільного у кримінального судочинства. – 2012. – № 6 (9). – С. 19–39.
9. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В.О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / [С.М. Блажівський, Ю.М. Прошовий, Ю.М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 2012. – 664 с.
11. Андрушко П.П. Зміна кримінально-правової кваліфікації (правової кваліфікації кримінального правопорушення) у кримінальному провадженні / П.П. Андрушко // Адвокат. – 2013. – № 5 (152). – С. 10–20.

Рябчинская О. П. Фактические обстоятельства уголовного преступления как основание уголовно-правовой квалификации

Аннотация. Статья посвящена анализу фактического основания уголовно-правовой квалификации. Проанализированы требования к установлению и оценке фактических обстоятельств уголовного правонарушения и их значение для процесса уголовно-правовой квалификации.

Ключевые слова: фактические обстоятельства, уголовное производство, уголовно-правовая квалификация, фактическое основание.

Riabchynska O. Actual circumstances of a criminal offence as a basis for the criminal-law qualification

Summary. The article deals with the analysis of the actual basis for the criminal-law qualification. The author analyzed demands for the determination and evaluation of the actual circumstances of a criminal offence and their importance for the criminal-law qualification process.

Key words: actual circumstances, criminal proceeding, criminal-law qualification, factual grounds.